

ขันติกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน Khanti and the Attainment of Enlightenment in Theravada and Mahayana Buddhism

¹นัทฏ์กานต์ ชัตติโยทัยวงศ์ ²พระมหาขวัญชัย กิติเมธี (เหมประไพ) ³แสวง นิลنامه

¹Nattkarn Ktiyotavongs ² Phramaha Khwanchai Kittimetee (Hemprapai)

³ Sawaeng Nilnama

^{1,2,3}คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3}Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding author, e-mail: chocolabebee@gmail.com

Received December 15, 2025; Revised December 29, 2025; Accepted: December 30, 2025

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีแนวทางวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์มหายานคัมภีร์มหายาน และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาความหมาย คุณลักษณะ ประเภท คุณค่า บทบาทและความสัมพันธ์ของขันติกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ผลวิจัยพบว่า ขันติและกษานติเป็นความอดทนพิเศษแบบอริยะ ไม่ใช่แบบสามัญ (โดยขันติมีความหมายลึกซึ้งกว่ากษานติ) เป็นของผู้มีสัมมาทิฐิและศีลตามพระพุทธธรรมวินัยในเถรวาท ขันติแบ่งเป็นอริยาสันติ (คุ้มครองศีล) และตติกาขันติ (ประหารกิเลส) อริยาสันติที่ผ่านธรรมส่วนสุตรอบ 4 ประการ จะพัฒนาเป็นตติกาขันติได้ ขันติแบบอริยะเป็นส่วนของมรรค (ปฏิสัมภิทามรรค) และเชื่อมบารมีกับมรรค ผลของอริยาสันติส่งถึงสวรรค์และพรหม ขณะที่ผลของตติกาขันตินำสู่บรรลุอริยมรรคผล อริยาสันติช่วยรักษาวินัยเคร่งครัด ส่งเสริมอศีล อจิจิต อธิปัญญา เพื่อบรรลุธรรม ขันติของพระโพธิสัตว์ในเถรวาทและมหายานคืออริยาสันติ การเลือกเป็นอริยสาวก ปัจเจกพุทธเจ้า หรือสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเสรีภาพตามทฤษฎี เจตนา ปรรธนา ตั้งใจ และสังขาร ขันติแบบอริยะในวินัยที่เคร่งครัด เช่นคตปัจจากตวัตร สามารถนำไปสู่บรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า โดยเชื่อมบุญเก่าที่เคยทำมา หรือส่งผลบรรลุหรือผลในสวรรค์ หรือเป็นขিপาบุคคลบรรลุเบื้องหน้าพระพุทธเจ้า ขันติที่เข้มแข็งกลายเป็นขันติบารมี ขันติและวิริยะเป็นเครื่องมือจำเป็นในการบำเพ็ญบารมีของโพธิสัตว์ทั้งสองนิกาย ในมหายาน ขันติมี 3 ชั้น โฆษนุคากษานติ อนุโลมิกกษานติ อนุตปตติกธรรมกษานติสอดคล้องกับปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธในเถรวาท ช่วยให้โพธิสัตว์เข้าสู่และเลื่อนโพธิสัตว์ภูมิ ขันติแบบอริยะเป็นคุณธรรมสากล นำสู่บรรลุธรรมสูงสุด เมื่อถูกนำไปใช้ แม้เป้าหมายต่าง (โพธิญาณ vs วิปัสสนาญาณ) แต่ใช้ขันติเป็นฐานก้าวข้ามอุปสรรค ขันติแบบอริยะแปรทุกข์เป็นปัญญา เป็นฐานดำรงสติเมื่อถูกทดสอบ สอนให้ยอมรับความจริง ไม่หนีความจริงแม้เผชิญทุกข์ นำสู่การเห็นสัจธรรมแท้จริง ช่วยให้เข้าใจทุกข์ ไม่ใช่แค่ทน แต่เปิดใจผ่านโยนิโสมนสิการ เห็นทุกข์เป็น

ธรรมดาโลก ช่วยจิตเติบโต ชั้นดีแบบอริยะไม่มีในศาสนาอื่น เพราะมุ่งบรรลุธรรมหรือตรัสรู้ และเป็นเครื่องมีอภิวรรณาการสรรพสิ่ง เพื่อผลลัพธ์ดีเลิศ

คำสำคัญ: ตีติกขาขันติ; อธิวาสนขันติ; โฆษนุคากาขันติ; อนุโลมิกีกาขันติ; อนุตปัตติกกรรมกาขันติ

Abstract

This research employs a qualitative research approach, drawing data from the Tipitaka edition of Mahachulalongkornrajavidyalaya, Mahayana scriptures, and related academic works, to study the meaning, characteristics, types, value, role, and relationship of khanti with the attainment of Dhamma in Theravada and Mahayana Buddhism. The research findings indicate that khanti and ksanti are special forms of noble patience, not ordinary ones (with khanti having a deeper meaning than ksanti). They belong to those with right view and precepts according to the Buddha's discipline. In Theravada, khanti is divided into Adhivasana-khanti (protecting precepts) and Titikkha-khanti (eliminating defilements). Adhivasana-khanti, when passing through the four ultimate aspects of Dhamma, can develop into titikkha-khanti. Noble khanti is part of the Path (Patisambhida-magga) and connects perfections (parami) with the Path. The effects of Adhivasana-khanti extend to heaven and Brahma realms, while the effects of Titikkha-khanti lead to attaining noble fruits. Adhivasana-khanti helps maintain strict discipline, promoting higher morality, concentration, and wisdom for realizing Dhamma. The khanti of Bodhisattvas in Theravada and Mahayana is Adhivasana-khanti. The choice to become a noble disciple, Paccekabuddha, or Sammasambuddha is a freedom based on views, intentions, aspirations, determinations, and formations. Noble khanti in strict discipline, such as gata-paccagata-vatta, can lead to attaining Paccekabuddhahood by linking with past merits, or result in attaining Arahantship in heaven, or becoming a quick-witted person realizing Dhamma in the Buddha's presence. Strong khanti becomes khanti-parami. Khanti and viriya (energy) are essential tools for cultivating the perfections of Bodhisattvas in both schools. In Mahayana, khanti has three levels: Ghosanugaksanti, Anulomikiksanti, and Anutpattikadharmaksanti, which align with pariyatti (study), patipatti (practice), and pativedha (penetration) in Theravada. It enables Bodhisattvas to enter and advance in Bodhisattva stages. Noble khanti is a universal virtue that leads to ultimate Dhamma realization when applied. Though goals differ (bodhi-knowledge vs. vipassana-knowledge), khanti serves as a common base for overcoming obstacles. Noble khanti transforms suffering into wisdom, providing a foundation for maintaining mindfulness when tested. It teaches acceptance of truth, without fleeing from truth even when facing suffering, leading to

perceiving true Dhamma. It aids understanding suffering, not just enduring it, but opening the mind through wise attention, seeing suffering as worldly normality, and fostering mental growth. Noble khanti is unique to no other religion, as it aims for realizing Dhamma or enlightenment, and is an excellent tool for integrating all things, yielding supreme results.

Keywords: Titikkhā-khanti; Adhivāsana-khanti; Ghosānugā-kṣānti; Anulomikī-kṣānti; Anupattikadharmakṣānti

บทนำ

ขันติ ถูกยกย่องใน โอวาทปาฏิโมกข์ ว่าเป็น ตบะอย่างยิ่ง (ขันติปรมมัง ตโปตติกขา) โดยเน้นย้ำถึงบทบาทของขันติในการควบคุมจิตใจและป้องกันการกระทำที่เป็นบาป (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 90 หน้า 50-51, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ ทั้งในพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทและคัมภีร์มหายาน เช่น มหาสังฆิกะโลโกตตรวาทสูตร (พระปรมาภิไธยสูตร) (Prebish, Charles S., 1975) เป็นต้น การเน้นย้ำถึงขันติในคำสอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญอย่างยิ่ง จึงเป็นที่มาของคำถามว่าทำไมขันติจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงให้ความหมายเรื่องขันติไว้อย่างไร มีความพิเศษเฉพาะหรือไม่ [ซึ่งความหมายพิเศษเฉพาะนี้คืออะไร ยังเป็นคำถามในหมู่นักปราชญ์ตลอดมา] และขันติมีความสัมพันธ์กับการบรรลุธรรมหรือไม่อย่างไร และความสัมพันธ์ของขันติตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของเถรวาทและคัมภีร์มหายานเป็นอย่างไร จึงเป็นที่มาของงานวิจัยชิ้นนี้

พระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและมหายานมีเป้าหมายหลักคือการพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากทุกข์และบรรลุถึงสภาวะรู้แจ้งอันเป็นปรมาตถธรรม ซึ่งเป็นการยกระดับจิตใจจากความไม่รู้ (อวิชชา) สู่การประจักษ์แจ้งในอริยสัจธรรม และหนึ่งในคุณธรรมที่สำคัญยิ่งยวดในกระบวนการให้ได้ความรู้แจ้งนี้คือ ขันติ (ความอดทนอดกลั้น) อันเป็นคุณสมบัติที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถเผชิญหน้ากับความท้าทายทั้งภายในและภายนอกได้อย่างสงบและมีปัญญา อีกทั้งยังเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติของพระภิกษุและพุทธศาสนิกชน เช่นเดียวกับในคัมภีร์มหายานพระปรมาภิไธยสูตร (Prebish, Charles S., 1975) ดังปรากฏในรายละเอียดว่า พระพุทธองค์ทรงสอนให้มีธรรมเป็นดุจธงชัย ให้เชิดชูธรรม ยกธรรมขึ้นเหมือนยอดประพลาติ คือมีธรรมเป็นใหญ่ เป็นธรรมาธิปไตย บรรดาธรรมเครื่องรักษาธรรมทั้งหลายนั้น มีขันติเป็นต้น ขันตินี้จึงเป็นของผู้บูชาธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นที่รัก อ่อนน้อมต่อธรรมและรักษาธรรมไว้ได้ด้วยขันติ รักษาผู้อื่นด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยความมีเมตตาจิต เอ็นดู ย่อมชื่อว่าเป็นผู้รักษาธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 84 หน้า 62-63, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังนั้นขันติจึงไม่ได้หมายถึงความอดทนอดกลั้นทั่วไปตามที่เข้าใจสืบ ๆ กันมา แต่พระพุทธองค์ทรงหมายถึงความอดทนอดกลั้นที่เหนือกว่าและพิเศษกว่าความหมายแบบสามัญ เพราะเป็นขันติของผู้มีธรรมงาม มีศีลงามแล้ว เรียกได้ว่าขันติแบบอริยะ ที่ว่าพิเศษคือเป็นขันติเพื่อกำจัดกิเลสสังโยชน์ให้หลุดพ้นจากทุกข์และวัฏสงสาร เพื่อการเป็นอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป ขันติแบบอริยะนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นและเป็นองค์ประกอบของกระบวนการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ (พระพุทธโฆสเถระ, 2560) แสดงให้เห็นถึงมิติทางจริยธรรมและมีความหมายรวมถึงการให้อภัย ไม่แสดงความ

โกรธ ไม่ผูกพยาบาท ไม่เบียดเบียน แต่กลับยกจิตขึ้นด้วยความเมตตากรุณา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 34 ข้อที่ 1348 หน้า 337, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และเป็นคุณธรรมที่สัมพันธ์กับ โพรธิปักขิยธรรมซึ่งจำเป็นต่อการบรรลุอรหัตผล (พุทธทาสภิกขุ, 2549)

ในฝ่ายมหายาน กษานติ (สันสกฤต) คือคำที่ใช้แทนคำว่าขันติ (บาลี) หมายถึง ความอดทนอดกลั้นของพระโพธิสัตว์ ถูกนำเสนอให้เป็นทั้งเครื่องมือและผลในการก้าวข้ามความยึดติด ๆ (พระติปิฎกอาจารย์กุมารชีวะ, 2565) และช่วยพัฒนาความเมตตากรุณาให้เกิดมีขึ้นได้ อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยพระโพธิสัตว์พัฒนาคุณธรรมเพื่อโปรดสรรพสัตว์ (เสถียร โพรธินันทะ, 2548) ขันติ (กษานติ) ยังสัมพันธ์กับทุกบารมีเพื่อการบรรลุพุทธภูมิของพระโพธิสัตว์ (พระราชปริยัติกวี, 2560) รวมถึงการละกิเลส การศึกษาศีลธรรม การโปรดสรรพสัตว์ (พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, 2549) ในขณะเดียวกัน ขันติ (กษานติ) ได้เป็นรากฐานสำคัญของการปฏิบัติที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์เผชิญความท้าทายโดยไม่ยึดติดในอัตตลักษณ์ บุคคลลักษณ์ สัตว์ลักษณ์ ชีวลักษณ์ (พระติปิฎกอาจารย์กุมารชีวะ, 2565)

การเปรียบเทียบขันติในทั้งในเถรวาทและมหายานเผยให้เห็นทั้งความเหมือนและความแตกต่าง แสดงถึงการมีจุดร่วมที่สำคัญคือเป็นคุณธรรม หลักธรรมที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ ในเถรวาทขันติเน้นการพัฒนาตนเองผ่านการละกิเลสและสังโยชน์ ส่วนในมหายาน ขันติเน้นการบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นและบรรลุพุทธภูมิ (พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, 2565) ในขณะที่ Agrawal, (2021) ชี้ว่า ขันติในทั้งสองนิกายสะท้อนถึงการให้อภัยและความไม่รุนแรง (*ahimsā*) (ซึ่งเป็นรากฐานของจริยธรรมในพุทธศาสนา อันเป็นแนวคิดแห่งความเมตตากรุณาและการปฏิบัติให้เกิดสมาธิแบบมีสติ จัดเป็นหลักธรรมสากลเพื่อประโยชน์สันติสุขของโลก (Wakefield, 2021)) ในขณะที่ Harvey, (2000) ให้ความเห็นว่าขันติเป็นคุณธรรมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาสติและปัญญา แต่บางครั้งยังเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของกรรมของใครบางคนอีกด้วย และด้วยบริบทของเป้าหมายในทั้งสองนิกาย คือนิพพานในเถรวาท และพุทธภูมิในมหายานทำให้การปฏิบัติขันติมีความแตกต่าง ซึ่งเรื่องนี้ Keown, (2003) วิเคราะห์ว่าขันติในเถรวาทและมหายานล้วนเน้นการละกิเลสภายใน แต่ในมหายานเน้นการปฏิบัติเพื่อผู้อื่นไปด้วย ในขณะที่เสถียร โพรธินันทะ (2548) อธิบายว่า เถรวาทมุ่งเน้นการละกิเลสภายในตนให้สำเร็จก่อนเพื่อให้สามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างเต็มที่เต็มความสามารถแต่มหายานเน้นการละกิเลสภายในไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติช่วยเหลือผู้อื่น ทำให้ต้องอดทนในการปฏิบัติตามมหาปรัชญาและการปฏิบัติ อันเป็นไปเพื่อประโยชน์ตน ประโยชน์ท่าน (ประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย) และประโยชน์ทั้ง 3 คือประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า และประโยชน์สูงสุดของทั้งสองนิกาย (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ 30 หน้า 3, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560; พระพรหมบัณฑิตและคณะ, 2561)

การวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาขันติในมิติของการเกิดขึ้น ลักษณะเฉพาะ ประเภท คุณค่าและความสัมพันธ์กับการบรรลุธรรมในทั้งสองนิกาย โดยมีคำถามวิจัยสามข้อดังนี้: (1) ขันติเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างไร (2) ขันติเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศานามหายานอย่างไร และ (3) ความสัมพันธ์ระหว่าง ขันติกับการบรรลุธรรมในทั้งสองนิกายเป็นอย่างไร โดยมีขอบเขตด้านเนื้อหาการศึกษาวิจัย โดยจะศึกษาและวิเคราะห์ ในเชิงหลักการ (แนวคิด) วิธีการ (เครื่องมือปฏิบัติ) และอุดมการณ์ (เป้าหมาย) จากคัมภีร์ปฐมภูมิได้แก่พระไตรปิฎก

และคัมภีร์มหายานได้แก่พระสูตร ต่างๆ เป็นหลัก เพื่อนำเสนอบทวิเคราะห์ พร้อมทั้งเสนอองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับบทบาทของขันติในฐานะที่เป็นทั้งเครื่องมือและผลสู่การบรรลุธรรมคือการหลุดพ้นและเข้าถึงสันติสุข

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาขันติกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาขันติกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน
3. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างขันติกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

เถรวาทและมหายาน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยมุ่งศึกษาในเรื่องขันติและความสัมพันธ์ในเรื่องขันติกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท และมหายาน โดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย แนวคิดในการศึกษาวิจัย ตลอดจนแหล่งที่มาของข้อมูลสำหรับการวิจัยและความถูกต้องแม่นยำตรงของข้อมูล

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในส่วนของพระพุทธศาสนาเถรวาท ใช้ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือพระไตรปิฎก และชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา ฯ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฯ รวมถึง วิทยานิพนธ์ คุชชินนิพนธ์ รายงานวิจัย หนังสือ วารสาร และเอกสารต่าง ๆ ที่ปรากฏเกี่ยวข้อง ในส่วนของพระพุทธศาสนา มหายาน ใช้ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือคัมภีร์มหายานต่างๆ งานแปลจากต้นฉบับ 7 คัมภีร์จากพระไตรปิฎกจีนฉบับไทโซ งานแปลคัมภีร์จากต้นฉบับสันสกฤตที่ปรากฏในต่างประเทศ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ วิทยานิพนธ์ คุชชินนิพนธ์ งานวิจัย หนังสือ วารสาร เอกสารต่าง ๆ ที่ปรากฏโดยมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

2. วิเคราะห์ในรายละเอียดเรื่องขันติที่ใคร ๆ เข้าใจกันในความหมายทั่วไปว่ามีคุณลักษณะแตกต่างไปจากขันติในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานหรือไม่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อการตีความหมายของขันติแตกต่างกันทำให้สะท้อนถึงการปฏิบัติที่แตกต่างกัน กล่าวคือขันติในพระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายมีหลักการหรือแนวทางปฏิบัติไม่ใช่นำแนวทางอย่างโลกียธรรมอย่างที่เราเข้าใจกัน โดยทั้งเถรวาทและมหายาน มีความหมายของขันติเป็นไปเพื่อการพัฒนาบุคคลให้เป็นอริยะ เกิดปัญญาแท้อันวิสุทธิ ทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงและมีความสุขแท้จริง (นัฏฐกานต์ ชัดดีโยทัยวงศ์, 2568) ในขณะที่ขันติทั่วไปของปุถุชนเป็นไปเพื่อโลกียธรรมไม่อาจทำให้บุคคลเป็นอริยะได้เลย ในเชิงวิธีการหรือเป็นเครื่องมือ โดยวิเคราะห์ในเรื่องการตีความหมายของปุถุชนและพระพุทธศาสนา อันนำไปสู่การปฏิบัติตามความหมายนั้นๆ การวิเคราะห์นี้ทำให้เห็นว่า การตีความหมายเรื่องขันติของปุถุชนทั่วไปเป็นไปในทางที่ทำให้บุคคลปฏิบัติหรือใช้ขันติเป็นเครื่องมือในแนวทางที่เห็นห่างจากอริยธรรม ขาดผลเพื่อความสงบสันติสุขที่แท้จริง ทั้งนี้เพราะขาดสัมมาทิฐินำทาง แต่ในทางตรงกันข้ามขันติตามความหมายที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ทำให้บุคคลปฏิบัติหรือใช้ขันติเพื่อพัฒนาตนให้เกิดการละกิเลส ละสังโยชน์ สามารถบรรลุธรรมเป็นอริยะบุคคลเพื่อความสุขอัน

ประณีตและประโยชน์สุขตลอดกาลนานได้เพราะผู้ปฏิบัติได้มีสัมมาทิฐิและมีศีลประพจน์ที่ดีงามแล้ว (นัฏฐกานต์ ชัดดีโยทัยวงศ์, 2568; พระพรหมบัณฑิตและคณะ, 2561) ในเชิงอุดมการณ์หรือเป้าหมาย โดยวิเคราะห์ในเรื่องเป้าหมายของขันติในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน การวิเคราะห์นี้ทำให้เห็นว่า เถรวาทมุ่งการละกิเลสภายในตนก่อนจึงช่วยเหลือผู้อื่น แต่มหายานมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นไปพร้อมๆ กับการละกิเลสภายในตน เหมือนการเรียนจบแพทย์ ผู้มุ่งจบการศึกษาเป็นแพทย์ ย่อมสำเร็จก่อนแต่สามารถช่วยผู้อื่นได้ถูกต้องกว่าผู้ที่กำลังศึกษาและช่วยผู้อื่นไปด้วย ซึ่งประการหลังนี้ต้องใช้เวลายาวนานกว่าจะสำเร็จและความอดทนพากเพียรมากกว่า แต่เมื่อสำเร็จแล้ว ก็ได้รับปริญญาเหมือนกัน (อรรถภาวะเสมอกัน) ต่างกันที่บริวาร ประสบการณ์และอำนาจแห่งบารมีที่สั่งสมมายาวนานกว่า ทำให้ความรู้ ปัญญาและประสบการณ์กว้างขวางลึกซึ้งกว่าแพทย์ผู้มีปัญญาและความรู้จากประสบการณ์น้อยกว่า มีบริวารและอำนาจบารมีน้อยกว่า สะท้อนให้เห็นว่าอุดมการณ์และเป้าหมายของเถรวาทมุ่งเน้นการเป็นอริยสาวก และมีบ้างที่มุ่งเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งใช้เวลาการสั่งสมบารมีน้อยกว่าการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในขณะที่มหายานมุ่งเน้นบำเพ็ญบารมีอย่างพระโพธิสัตว์ ยินดีเมื่อยาวนานเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ด้วยมหากรุณาเพื่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

3. สรุปผลของการศึกษาและการนำเสนอข้อมูลเป็นแบบพรรณนา (Descriptive) และแบบใช้คำอธิบาย (Explanatory) ให้เห็นถึงการวิเคราะห์และผลจากการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่าการเกิดขึ้นของขันติทั้งสองนิกาย จำเป็นต้องผ่านกระบวนการของศีลประพจน์ในรูปแบบของการมีสัมมาทิฐินำมาก่อน และการมีสัมมาทิฐิได้ก็ต้องผ่านปัจจัย 2 ประการคือปัจจัยภายนอก (คือมีผู้มีความรู้ถูกต้องเป็นกัลยาณมิตร ที่ดีที่สุดคือพระพุทธเจ้า) และปัจจัยภายใน (คือรู้จักคิดในทางที่ถูกต้อง พินิจพิเคราะห์ในทางกุศล-อกุศล ในทางศีลธรรมหรือไม่ใช่ศีลธรรม คิดเหตุผลสืบสาวให้เห็นสภาวะทั้งหลายตามความเป็นจริง ฯลฯ) และยังพบอีกด้วยว่า

1. ในเรื่องของขันติกับการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า

1.1 **ด้านความหมาย** ขันติ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือความอดทนอดกลั้นที่มีศีลเป็นใหญ่ ธรรมเป็นใหญ่ ประกอบด้วยการให้อภัย ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน แต่ยกจิตขึ้นเมตตา กรุณาต่อผู้อื่น อย่างมีปัญญาและพรหมวิหารสี่ประกอบด้วย

1.2 **ด้านคุณลักษณะพิเศษ** เป็นขันติประกอบด้วยปัญญาพัฒนาจากสัมมาทิฐิและศีล อันเป็นคุณธรรมแบบอริยะเชื่อมโยงกับ**อริยมรรคมีองค์ 8** ซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะในผู้มี**สัมมาทิฐิ** (ความเห็นชอบ) และ **มีศีลประพจน์** (ความประพฤติบริสุทธิ์) นั่นคือในกัลยาณบุรุษและพระอริยบุคคลแล้วเท่านั้น

1.3 **ประเภทของขันติในเถรวาท** แบ่งเป็นสองประเภทคือ **อริยาสันขันติ** และ **ตติกาขันติ**

1.4 **ด้านคุณค่า** **อริยาสันขันติ**และ**ตติกาขันติ** เป็นจุดเชื่อมต่อของมรรคและปัญญาวิสุทธิ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของตนและผู้อื่น อีกทั้งประโยชน์สุข 3 (ปัจจุบัน อนาคต และประโยชน์สูงสุดเพื่อบรรลुरुธรรม)

1.5 ด้านการบรรลุลหรรณ *อริวาสนขันติ* เป็นความอดทนขั้นสูงที่มุ่งรักษาศีลบริสุทธิ์ ท่ามกลางความท้าทายภายนอกเช่น ถูกดูหมิ่น ทำร้ายหรือเผชิญทุกข์ทงกายและ/หรือทงจิตใจ ฯลฯ ในสารีปุตตสุตตนิทเทศ กล่าวถึงอริวาสนขันติสามารถพัฒนาจากขันอ่อนสู่ขันกลางและขันสูงสุดได้เมื่อปฏิบัติร่วมกับธรรมอันเป็นส่วนสตรอบ 4 ประการ ได้แก่ ความเป็นผู้สำรวมระวังในศีลประพฤดิ, ความเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทง 6, ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร และความเป็นผู้มีควมเพียรเป็นเครื่องตืนอยู่เสมอ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 29 ข้อ 198 หน้า 584, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อริวาสนขันติส่งผลให้ผู้ปฏิบัติมีศีลบริสุทธิ์ประณีตงมายิ่ง ๆ ขึ้น เกิด*ขันติพละ* (พลังแห่งความอดทน) *อินทรีย์พละ* (พลังแห่งอินทรีย์) และ *ขันติบารมี* ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาสมาธิและปัญญา คุณธรรมนี้สนับสนุน*ปริยัติ* (การศึกษา) และ*ปฏิบัติ* (การปฏิบัติตามศีลและสมาธิ) ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถเผชิญสถานการณ์ยากลำบากโดยไม่สูญเสียความมุ่งมั่นในมรรค

สติทงขันติ เป็นความอดทนขั้นสูงสุดที่มุ่งกำจัดกิเลสและสังโยชน โดยปฏิบัติร่วมกับอนุโลมขันติ ซึ่งเป็นความอดทนพิเศษที่สอดคล้องกับการพิจารณาไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) สติทงขันติช่วยให้ผู้ปฏิบัติเผชิญทุกข์ภายใน เช่น ความอยาก (*ตัณหา*) ความโกรธ (*โทสะ*) และความหลง (*โมหะ*) ได้ด้วยปัญญา ตัวอย่างทงงานของพุทธทาสภิกขุเล่าถึงพระอัมพชาทกมหาตีสเสระที่อดทนต่อความหิวและความเหน้อยล้าในป่า จนบรรลวิปัสสนาญาณ (พระพุทธโฆสเสระ, 2560) *สติทงขันติ* นำไปสู่ *ขันติญาณ* ซึ่งส่งเสริมปัญญาอื่น ๆ ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถละสังโยชน เช่น สักกายทิฐิวิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส และก้าวสู่อริยมรรคผล ตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ สติทงขันติต้องประกอบอนุโลมขันติจึงจะนำไปสู่การรู้แจ้ง (ปฏิเวธ) ผ่านการพัฒนาวิปัสสนาวิธและการประจักษ์แจ้งอริยสัจธรรม

ขันติ จึงเป็นทงเครื่องมือและผลในการเผชิญทุกข์และเป็นพลังที่เปลี่ยนทุกข์ให้เป็นปัญหนำไปสู่การหลุดพ้นทงวัฏสงสาร

2. ขันติกับการบรรลุลหรรณในพระพุทธศาสนาหายาน

2.1 ด้านความหมายพบว่า ขันติ (กษานติ) มีความหมายเดียวกันกับอริวาสนขันติ เป็นขันติแบบอริยะ เป็นความอดทนอดกลั้นที่มีโพธิจิตอันประกอบด้วยตรีวิธานศีลเป็นใหญ่ เน้นการสร้างสะสมบารมี ขันติและวิริยะจึงมีความสำคัญต่อทุกบารมีของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งสู่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (*อนุตตรสัมมาสัมโพธิ*) เพื่อการหลุดพ้นของตนและการโปรดสรรพสัตว์

2.2 ด้านคุณลักษณะพิเศษ ขันติ (กษานติ) เป็นไปเพื่อการสำรวมระวังศีล (ศีลในที่นี้คือตรีวิธานศีล, ธนกฤต พรหมศิริ, 2567) อย่างมีสัมมาทิจิ คือเคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยและพระโพธิสัตว์ มีพระโพธิสัตว์หลายองค์เป็นแบบอย่างการปฏิบัติและเป็นทีเคารพบูชา (พระนาคารชุน, 2566) ขันติที่มาถึงความแกร่งคือขันติที่มีความแกร่ง เข้มแข็งส่งผลเป็นขันติบารมีทำให้มีความอดทนปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรมจนกว่าจะเข้าถึงความรู้คือศูนยตา แยกสมมติสัจจออกมาจากจินตนาการของจิตจึงเห็นปรมัตถสัจจได้ ทำให้ผู้ปฏิบัติละอัตตลักษณะ ปุคคลลักษณะ สัตวลักษณะ และชีวลักษณะ เกิดเป็นปัญญาวิสุทธิที่จะนำเข้าสู่การตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่สุด

2.3 ประเภทของขันติ (กษานติ) ในมหายาน แบ่งเป็นสามระดับ: *โฆษนุคากษานติ* *อนุโลมิกิกษานติ* และ *อนุตปฏิบัติทงธรรมกษานติ*

2.4 ด้านคุณค่า เป็นจุดเชื่อมต่อของบารมีและมรรค นำพระโพธิสัตว์เข้าและเลื่อนภูมิที่สูงขึ้นจนกระทั่งได้สู่งพุทธภูมิและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

2.5 ด้านการบรรลุธรรม กษานติทั้งสามระดับสัมพันธ์กับมหาปณิธานทั้งสี่ของพระโพธิสัตว์ในมหายาน และหลักปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธในเถรวาท

โฆษนุคากษานติ คือขั้นติเพื่อการศึกษาคำสอนในพระพุทธรธรรมวินัย (ปริยัติ) เพื่อสร้างความเข้าใจในหลักธรรม เช่น อริยสัจธรรม ไตรลักษณ์ และความว่าง (ศูนยตา) คุณธรรมนี้ช่วยให้พระโพธิสัตว์ได้รับความรู้ที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นคู่มือสำหรับการปฏิบัติและการช่วยเหลือสรรพสัตว์ การบรรลุมหาปณิธานข้อแรก (อดทนศึกษาสัจธรรมให้เจนจบ) ต้องใช้กษานตินี้

อนุโลมิกีกษานติ คือ ขั้นติในการปฏิบัติตามคำสอน (ปฏิบัติ) โดยพิจารณาไตรลักษณ์และพัฒนาสติและสมาธิ คุณธรรมนี้ช่วยให้พระโพธิสัตว์ละกิเลสภายใน โดยละความยึดติด ละความโกรธ พยาบาท ไม่เบียดเบียน และรักษาความกรุณาต่อสรรพสัตว์ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2506) ซึ่งเมื่อพิจารณามหาปณิธานข้อที่ 2 (อดทน ละกิเลสเรื่อยไปให้หมดสิ้น) พบว่าต้องใช้อนุโลมิกีกษานติ โดยมีปริยัติคือการศึกษาพระพุทธรธรรมเป็นคู่มือมาแต่ต้น ในขณะที่การทำมหาปณิธานข้อที่ 3 สำเร็จคืออดทนช่วยโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้นทุกข์ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติอนุโลมิกีกษานตินี้ด้วยเช่นเดียวกันจึงจะเกิดเป็นบารมีสร้างสมเพิ่มเติม

อนุตปัตติกธรรมกษานติ คือ ขั้นติขั้นสูงสุดที่รู้แจ้งถึงสภาวะธรรมที่ไม่มีมีการเกิดและดับ (อนุตปัตติกธรรม) เข้าถึงศูนยตา และสมคฤยาพระหว่างการปฏิบัติเพื่อตนและผู้อื่นโดยนำไปสู่การละอรรถลักษณะ บุคคลลักษณะ สัตว์ลักษณะ และ ชีวลักษณะ ฯ ทำให้พระโพธิสัตว์ก้าวสู่งภูมิที่สูงขึ้นจนถึงพุทธภูมิ คุณธรรมนี้เทียบเท่ากับการเข้าถึง พุทธโพธิญาณ ตัวอย่างจากวัชรปรัชญาปารมิตาสูต แสดงถึงพระโพธิสัตว์ที่ถูกตัดร่างกายแต่ปราศจากความยึดติดในตัวตน (อรรถลักษณะ ฯ) และไม่เกิดโทษะ (พระกุมารชีวะ, 2565) เมื่อพิจารณามหาปณิธานข้อที่ 4 คืออดทนบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์เพื่อบรรลุพุทธภูมิ พบว่าต้องอาศัยกษานติทั้งสามระดับเพื่อบารมีบริบูรณ์และนำไปสู่การละอรรถลักษณะฯ ถึงศูนยตาและการตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิในที่สุด

ยิ่งไปกว่านั้นขั้นติ ในมหายานยังสัมพันธ์กับแนวคิดเอกยาน ในสังฆธรรมปุนทริกสูตร (พระนาคคารชุน, 2566) ซึ่งระบุว่า สาวกยาน ปัจเจกพุทธยาน และ โพธิสัตว์ยาน เป็นกุศโลบายเพื่อนำสู่พุทธยาน [หมายถึงอภิปุทธฐานะ เป็นภาวะของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน-ผู้วิจย] (พระพรหมบัณฑิต และคณะฯ, 2561) ด้วยเหตุนี้ขั้นติจึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์มุ่งมั่นในปณิธาน โดยเฉพาะในสภาวะยากลำบาก และส่งเสริมความสำเร็จในการบำเพ็ญบารมีทุกบารมีให้บริบูรณ์ (พระพรหมบัณฑิต และคณะฯ, 2561)

3. ความสัมพันธ์ระหว่างขั้นติกับการบรรลุธรรมในเถรวาทและมหายาน

การเปรียบเทียบ ขั้นติ ในเถรวาทและมหายานเผยให้เห็นความสอดคล้องและแตกต่างในมิติต่อไปนี้:

3.1 ความหมายและหลักการ: ขั้นติในทั้งสองนิกายสอดคล้องกันในฐานะที่เป็นความอดทนอดกลั้นที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ และ ศีล เป็นคุณธรรมของกัลยาณบุุชชนและพระอริยบุคคลเท่านั้น จึงเป็นขั้นติแบบอริยะ เกิดจากปัญญาที่เห็นคุณค่าของความอดทนเพื่อประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์อีกสามประการ (ปัจจุบัน ภายหน้า และ สูงสุด) แต่มีความแตกต่างกัน คือในเถรวาท

ขั้นต้นนำไปสู่อริยมรรคและอริยผล ส่วนในมหายาน ชั้นดี (กษานติ) นำไปสู่การรู้แจ้งปรมาตมสัทธรรม และ สัมมาสัมโพธิญาณ

3.2 มิติด้านการเป็นเครื่องมือและผล: ชั้นดีทั้งสองนิกาย สอดคล้องกันในหน้าที่ของความเป็นขั้นดีแบบอริยะ มีหน้าที่ (กิจ) ทางพฤติกรรม มีหน้าที่ทางธรรม และหน้าที่แสดงผล เป็นเครื่องมือและผลของการปฏิบัติที่นำบุคคลไปสู่เป้าหมาย ในเถรวาท อธิวาสนชั้นดี และ ตีติกขาชั้นดี เป็นทั้งเครื่องมือในการรักษาศีลและกำจัดกิเลส ส่งผลให้เกิด ชั้นดีผล และ ชั้นดีบารมี ซึ่งสามารถหมุนกลับมาเป็นเครื่องมือที่แข็งแกร่งขึ้น ช่วยให้ผู้ปฏิบัติอดทนได้นานขึ้นและมีสติโยนิโสมนสิการที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ส่วนในมหายาน ชั้นดีส่งเสริมบารมีทุกข้อให้เต็มบริบูรณ์เร็วขึ้น โดยเฉพาะปัญญา ปารมิตา และ กรุณา ทำให้พระโพธิสัตว์ก้าวสู่การตรัสรู้ได้อย่างมั่นคง ซึ่งสามารถแสดงได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเภทของชั้นดีกับการบรรลุธรรมในเถรวาทและมหายาน

ชั้นดี	องค์ธรรมที่เกี่ยวข้อง	หน้าที่ทางธรรม	หน้าที่แสดงผล
อธิวาสนชั้นดี	สัมมาทิฐิ/ ศีล/ ธรรมอันเป็นส่วนสุตรอบ 4 ประการคือ ศีลสังวร อินทริยสังวร โภชนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค	อธิวาสนชั้นดีควบคุมศีล ศีลควบคุมพฤติกรรมกาย วาจา ใจ เพิ่มพูนปาฏิโมกขสังวร สติสังวร ญาณสังวร ชั้นดีสังวร และวิริยสังวร	ศีลบริสุทธิ์ บริบูรณ์ ได้ชั้นดีผล และเกิดเป็นชั้นดีบารมี
ตีติกขาชั้นดี	สัมมาทิฐิ/ ศีล/สมาธิ ภาวนา (จิตภาวนา ปัญญาภาวนา)/ อนุโลมชั้นดี	เติมเต็มในโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ	เกิดปัญญาญาณ ชั้นดีญาณ อริยมรรค อริยผล
โฆษนุคากษานติ	สัมมาทิฐิ/ ตรีวิธานศีล/ หลักการบำเพ็ญบารมี 6 พร้อมกับการเน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยเมตตากรุณา)	ให้ได้ความรู้ที่ถูกต้อง เพื่อเป็นคู่มือที่ถูกต้อง	ได้ความรู้ที่ถูกต้องเป็นคู่มือ เพื่อปฏิบัติ
อนุโลมมิกษานติ	สัมมาทิฐิ/ หลักปฏิบัติบำเพ็ญบารมีธรรม 6 (หรือบารมีธรรม 10), ตรีวิธานศีล /โพธิปักขิยธรรม	ทำให้เกิดปัญญาญาณ การรู้แจ้ง และการตรัสรู้	เข้าและเลื่อนขั้นโพธิสัตว์ภูมิจนกว่าบารมีบริบูรณ์
อนุปัตติกธรรมกษานติ	อนุโลมชั้นดี/ โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ/ ศูนยตาธรรม	ปัญญาญาณ ทำให้ละอึดติด ลักษณะ บุคคลลักษณะ สัตว์ลักษณะ ชีวลักษณะ ฯ เกิดการรู้แจ้ง เข้าสู่ศูนยตา	การรู้แจ้งและการตรัสรู้สู่นุตตรสัมสัมโพธิญาณ

3.3 มิติในด้านเป้าหมาย ชั้นดีทั้งสองนิกาย สอดคล้องกันในฐานะเป็นปัญญาประเภทหนึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมรรค ในเถรวาท ชั้นดีเป็นปฏิสัมภิทามรรค (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 31 ข้อที่ 41 หน้า 4, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นปัญญาที่ถูกต้องอันเป็นประโยชน์สุขทั้ง 5 ประการทำให้เกิดสันติสุขแก่ตนและผู้อื่น อย่างมีเป้าหมายคือเพื่อตัด หรือประหารกิเลสสังโยชน์ทั้งปวงภายในตนให้สิ้นไปส่งผลให้เป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ ในทางมหายาน ชั้นดี (กษานติ) ทั้งสามเป็นความอดทนแบบอริยะ เป็นบารมีที่สำคัญ ถูกใช้เป็นเครื่องมือในทุกบารมีและส่งผลโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงได้แก่การเกิดชั้นดีปารมิตา ฌยานปารมิตา และปรัชญาปารมิตา (ในบารมี 6) และช

ญาณปารมิตา (ในบารมี 10) หรือภาวะการรู้แจ้งศูนย์กลางและการตรัสรู้ได้ โดยอ้อมคือสนับสนุนทุกบารมี (พระราชปริยัติกวี, 2560) ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าขั้นดีในทั้งสองนิกายเป็นของผู้มีศีลประพฤติและสัมมาทิฐิประกอบพร้อมด้วยปัญญาและพรหมวิหารสี่เสมอ (มหายานเพิ่มมหาปณิธานสี่ประการและหลักการสำคัญ ได้แก่ มหาปัญญา (การรู้แจ้งศูนย์กลาง) มหากรุณา (ความกรุณาต่อสรรพสัตว์) และมหาอุบาย (กุศโลบายในการโปรดสัตว์) (พระพรหมบัณฑิตและคณะ, 2561) ขั้นดีทั้งสองนิกายยังเป็นจุดเชื่อมระหว่างบารมีและมรรค พบว่าขั้นดีบารมีของพระโพธิสัตว์ในมหายานมีลักษณะเดียวกับขั้นดีที่เกื้อหนุนมรรคในพระอริยบุคคล แต่แตกต่างกันเรื่องผลสุดท้ายอันเป็นเป้าหมาย ในมหายานคือการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและในเถรวาทคือการเป็นอริยสาวก

3.4 มิติด้านจิตวิญญาณ: ขั้นดีในพระพุทธศาสนาทั้งในเถรวาทและมหายานสอดคล้องกันในการทำหน้าที่เสมือนเป็นจิตตภาวนาที่ช่วยให้จิตมั่นคง และแปรทุกข์ให้เป็นปัญญา ทำให้เห็นหนทางปฏิบัติต่อทุกข์และความปรุงแต่งต่างๆ เช่น ความฟุ้งซ่านหรือเบื่อหน่าย ฯลฯ ในแนวทางที่เหมาะสมด้วยปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์นี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติปล่อยวางทุกข์ด้วยสติสัมปชัญญะ นำไปสู่การหลุดพ้นทุกข์จากความยึดมั่น ในเถรวาทตีติศึกษาขั้นดีสนับสนุนการบรรลุอริยมรรคอริยผล เช่น พระโสดาบันที่ละสักกายทิฐิได้เป็นต้น ในมหายานมีอนุตตติธรรมกษานตินำไปสู่การรู้แจ้งศูนย์กลาง และการละความยึดติดในลักษณะต่าง ๆ ให้พ้นทุกข์ เกิดเป็นบารมีเป็นลำดับ แต่แตกต่างกันในคุณสมบัติของหน้าที่ (กิจ) คือขั้นดีในเถรวาทมีอริยาสันขัตติและตีติศึกษาขั้นดีที่แบ่งกันทำหน้าที่ในภาคปฏิบัติ (พฤติกรรม) เพื่อปัญญาญาณมุ่งการเข้าถึงปรมาตถสัจธรรมสูงสุดโดยเร็ว แต่ขั้นดีในมหายานมีโฆษนุคากษานติ อนุโลมิกิกษานติ และอนุตตติธรรมกษานติ จัดลำดับหน้าที่ตามหลักปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ และพัฒนาผลปฏิบัติให้เป็นบารมี ที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ แต่ถ้าบารมียังไม่บริบูรณ์ ก็ต้องบำเพ็ญต่อไปจนกว่าจะบริบูรณ์จึงจะสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ (พระพรหมบัณฑิตและคณะ, 2561)

3.6 มิติการนำไปบูรณาการด้านต่างๆ ขั้นดีทั้งสองนิกายมีความสอดคล้องกันในผลของการนำไปบูรณาการเพื่อคุณภาพชีวิตของบุคคลและสังคมที่ดียั่งยืน ผลวิจัยพบว่า อริยาสันขัตติในเถรวาท ส่งเสริมให้บุคคลมีศีลประพฤติที่แข็งแรง มีสัมมาทิฐิทำให้บุคคลสามารถบูรณาการเข้ากับการเรียนรู้และพัฒนาทักษะส่วนบุคคล สร้างวินัยของตนและองค์กร ไม่ทำผิดศีล เกิดความซื่อสัตย์ รู้หน้าที่และมีความรับผิดชอบ มีทัศนะกว้างไกลและลึกซึ้ง เข้าใจหลักปฏิจางสมุพบาท เหตุและผลในกฎแห่งกรรม ตีติศึกษาขั้นดีทำให้บุคคลพ้นทุกข์ถาวร มีความสุขแท้จริง ไม่หวนกลับมีทุกข์อีกต่อไป การฝึกอริยาสันขัตติจึงสามารถนำไปใช้ในการบำบัดจิตใจและลดความเครียดในสังคมสมัยใหม่ได้เช่นเดียวกับวิธีการฝึกกษานติสามระดับในมหายาน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ในเถรวาทกล่าวถึงขั้นดี 2 ขั้น แต่ในมหายานกล่าวถึงขั้นดี (กษานติ) 3 ขั้นในการฝึกฝนบูรณาการเพื่อเป้าหมายสุดท้ายคือการบรรลุธรรมที่มีสถานะที่แตกต่างกัน คือในเถรวาทมุ่งการเป็นอริยสาวก หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า ในมหายานมุ่งการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น (Sasaki, 1958)

อภิปรายผลการวิจัย

1. ขั้นดีกับจริยธรรมและผล ก็ในเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ของขั้นดีความอดทนอดกลั้นไว้ 5 ประการนี้ คือ (1) เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก (2) มีเวรน้อย (3) มีโทษ

น้อย (4) ไม่หลงลืมสติเมื่อใกล้ตาย (5) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ อานิสงส์เหล่านี้ถูกยกไปเผยแพร่อย่างแพร่หลาย แม้ในศาสนาอื่นด้วย คำถามที่อาจเกิดขึ้นแก่นักปราชญ์ทั้งหลายคือ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติขั้นระดับใด หรือแบบใดเล่า จึงได้อานิสงส์ครบทั้ง 5 ข้อ หรือว่าขั้นตีสามัญก็พาให้ได้อานิสงส์ทุกข้อได้? งานวิจัยชิ้นนี้พบว่าขั้นตีสามัญทั่วไปที่มีในปุถุชนผู้ยังบกพร่องในศีลห้าหรือขาดจริยธรรมอยู่เนืองๆ ย่อมไม่ใช่ขั้นตีแบบอริยะะ จึงไม่สามารถรับผลและอานิสงส์ของขั้นตีนี้ได้ครบทุกข้อ เนื่องจากมีจกาทิภุญฐิที่มีในตนแบะเพราะความเป็นผู้ไม่มีศีลครบ แต่ขั้นตีแบบอริยะะเป็นของผู้มีสัมมาทิภุญฐิและมีศีลเป็นปกติเท่านั้นจึงจะสามารถรับผลและอานิสงส์ของขั้นตีได้ครบถ้วนบริบูรณ์ทั้ง 5 ข้อ เนื่องจาก ผู้ปฏิบัติเป็นผู้ประกอบความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหว ยินดีอดทนอดกลั้นพัฒนาฝึกฝนตนด้วยการประพฤติปฏิบัติตามพระพุทธรธรรมวินัยด้วยทาน-ศีล-ภาวนาเป็นต้น สอดคล้องกับผลและอานิสงส์ของการมีสัมมาทิภุญฐิ การมีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหว และผลแห่งการรักษาศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 1014 หน้า 517-518, เล่มที่ 11 ข้อที่ 316 หน้า 305, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539; ภัทรพล น้ำใจสุข, 2560) พระไตรปิฎกภาษาไทย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จึงสรุปได้ว่า พระพุทธดำรัสนี้ พระพุทธเจ้าทรงหมายถึงขั้นตีแบบอริยะะเท่านั้นไม่ใช่ขั้นตีแบบสามัญอย่างที่ยังทั้งหลายเข้าใจกัน (นัฎฐ์กานต์ ชัตติโยทัยวงศ์, 2568)

2. ขั้นตีกับการบรรลุธรรม: คำถามว่าต้องอดทนอย่างไรให้บรรลุธรรม? ผลวิจัยพบว่า ต้องใช้ขั้นตีแบบอริยะะเท่านั้น เนื่องจากขั้นตีแบบนี้ประกอบด้วยสัมมาทิภุญฐิและศีล ซึ่งนำไปสู่การปฏิบัติอย่างถูกต้อง เริ่มจากการศึกษาพระพุทธรธรรมวินัย (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ ฝึกฝนตนอดทนในโพธิปักขิยธรรมให้เกิดประสบการณ์จริง (ปฏิบัติ) จนกระทั่งได้รู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริงในสัทธรรมเพราะการปฏิบัติโพธิปักขิยธรรมนั้น(ปฏิบัติ) จนกระทั่งเกิดปัญญาบริสุทธิ์ นำไปสู่การบรรลุอริยมรรคอริยผลได้สำเร็จ หรือได้สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณ(สอดคล้องตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ 11 ข้อที่ 138 หน้า 101, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539; พระสมศักดิ์ กิตติธมฺโมและสุธี แก้วเขียว, 2021)

3. ขั้นตีกับทิภุญฐิ ในมหายานมักมีคำถามเกี่ยวกับความเชื่อใน “จิตเพียง” และผลต่อการตรัสรู้ เมื่อวิเคราะห์ผ่านขั้นตี การวิจัยพบว่า ขั้นตีที่ประกอบด้วยสัมมาทิภุญฐิ ศีล และความศรัทธาในพระรัตนตรัยตามแบบมหายานมีอานิสงส์มาก สอดคล้องกับที่ปรากฏในเถรวาท (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 1014 หน้า 517-518, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และคัมภีร์ในมหายาน เช่น มหายานรัตนโคตรวิภาค (ละอองดาว นนทะสร, 2561) เป็นต้น แต่ความเชื่อเรื่องจิตเพียงเป็นแนวคิดหลักของมหายาน สามารถนำไปสู่ความเข้าใจผิดที่คลาดเคลื่อนซึ่งมักปรากฏในช่วงที่พระโพธิสัตว์ยังไม่บรรลุอรหัตภาวะเนื่องจากยังมีกิเลสละเอียดที่ยังละไม่หมด (ยังไม่เข้าถึงอรหัตภาวะ ดังตัวอย่างจากมหาโควินทสูตร แสดงถึงพระโพธิสัตว์ที่แนะนำการเกิดในพรหมโลกก่อนตรัสรู้ แต่เมื่อตรัสรู้แล้วทรงแนะนำหนทางการบรรลุธรรมสุนิพพาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 329 หน้า 257-518, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ขั้นตีจึงเป็นสะพานที่นำพระโพธิสัตว์สู่การตรัสรู้ที่สมบูรณ์ (พระติปิฎกจารย์กุมารชีวะ. (2564) อย่างไรก็ตาม ขั้นตีแบบอริยะะและความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยจะเป็นพลังกุศลที่นำไปสู่การตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง เพื่อการแก้ไขความเข้าใจ

ผิด (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 329 หน้า 257, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือการได้พบพระพุทธเจ้า เพื่อละความเชื่อใน “จิตเที่ยง” (Suzuki, Daisetz, 1978.)

4. ขั้นตอนการบูรณาการ อาจมีใครตั้งประเด็นในการนำไปบูรณาการด้านต่างๆ ได้อย่างไร ผู้วิจัยจึงขอยกตัวอย่างเช่น ด้านขั้นตักศิลาวินัย เมื่อพิจารณาความที่ปุถุชนมีมีจกชาติภูมิโดยมาก การใช้สมาธิขั้นตักศิลาไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นได้เมื่อปุถุชนมีสมาธิและศีล 5 หรือกุศลกรรมบถสิบเป็นนิสัยแล้วเท่านั้น เมื่อเกิดสมาธิขั้นตักศิลาแล้วองค์ธรรมต่างๆ จะเข้ามาสนับสนุน ทำให้ศีลบริบูรณ์ยิ่งขึ้น นำมาซึ่งกำลังใจและส่งเสริมการปฏิบัติกิจต่างๆ ให้สำเร็จด้วยดี ถ้าเพิ่มการรักษารัตนวินัยที่เคร่งครัด อาจบรรลุธรรมได้ในปัจจุบัน (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ 1 หน้าต่างที่ 2, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560) ขั้นตักจึงมีประโยชน์มาก

ด้านขั้นตักกับการพัฒนาตนเอง ในขณะที่เผชิญความท้าทายหรืออุปสรรค ขั้นตักในเถรวาทและมหายานย่อมสามารถช่วยให้บุคคลรักษาความสงบของจิตใจ พัฒนาความอดทนในการแก้ปัญหาเกิดสมาธิและปัญญาพัฒนาได้เร็ว เมื่อฝึกจนเป็นนิสัยย่อมเป็นองค์ประกอบสำคัญเพื่อการพัฒนาเข้าสู่การบรรลุธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ 11 ข้อที่ 138 หน้า 101, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ด้านขั้นตักกับความขัดแย้ง การบูรณาการขั้นตักแบบอริยะในการแก้ไขความขัดแย้ง ทำให้เกิดสติปัญญาเห็นปัญหาที่แท้จริง และสามารถลด หรือแก้ไขข้อขัดแย้งด้วยปัญญาเป็นการแก้ไขในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม ไม่เกิดความโกรธ พยาบาท หรือเบียดเบียนกัน ไม่เป็นคู่แ้วกัน ทำให้เกิดความสงบสันติสุขทุกฝ่าย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 215 หน้า 358, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539; Dalai lama, อ้างอิงใน Gyatso, 2005)

ด้านขั้นตักกับการบริหารจัดการและองค์กร เมื่อสมาชิกต่างก็มีสมาธิขั้นตักและศีล บุคคลเหล่านั้นย่อมยินดีให้ความร่วมมือประสานงาน เกิดความรักความมีเมตตากรุณาต่อกัน ให้เกียรติและยินดีในการทำงานร่วมกัน เกิดความสามัคคี มีความกล้าในทำงาน ในที่ทำงาน การบริหารจัดการที่ดีย่อมเกิดขึ้น สร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่องค์กรและสังคม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 316 หน้า 305, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ด้านขั้นตักกับจิตวิทยาและสุขภาพจิต จะเห็นได้ว่า ขั้นตักแบบสามัญไม่สามารถตอบโจทย์หรือปัญหาชีวิตได้มากเท่า ความรู้ความเข้าใจในสมาธิขั้นตักและรู้จักนำไปบูรณาการใช้ให้เป็นประโยชน์ เพราะสมาธิขั้นตักและขั้นตัก(กษานติ) เกิดขึ้นได้เพราะสมาธิและศีลเป็นสำคัญ ทำให้จิตมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง มีศีลเป็นที่ยึดเหนี่ยวอย่างมีนัยสำคัญ ทำให้เกิดปิติปราโมทย์ขึ้นได้ เพราะการมีศีลที่บริสุทธิ์ นำไปสู่กำลังใจและเกิดสมาธิ สติปัญญาและสัมปชัญญะ จึงสามารถบำบัดจิตใจและลดความเครียดได้อย่างแท้จริง ทำให้มีสุขภาพจิตดีได้โดยไม่ยาก (พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, 2551; Dalai lama, อ้างอิงใน Gyatso, 2005).

ดังนั้น ในทางการปฏิบัติ ขั้นตักจึงควรถูกส่งเสริมให้เป็นคุณธรรมที่มีรากฐานจากสมาธิและศีล ให้เกิดปัญญา ไม่ใช่เพียงการอดทนทางกายหรือใจแบบที่อ้อ ๆ เพราะการพัฒนาขั้นตักที่แท้จริงต้องประกอบด้วยความเข้าใจในไตรลักษณ์ อริยสัจ และหลักปฏิจกสมุพบาท เพื่อให้ขั้นตักกลายเป็น "พลังแห่งการหลุดพ้น" ไม่ใช่แค่เครื่องมือของการอดทนหรืออดกลั้นเท่านั้น

องค์ความรู้ใหม่

ในงานวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยพบว่า

(1) ชั้นติและกษานติ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานมีความหมายว่าอดทนอดกลั้นพิเศษ (ชั้นติแบบอริยะ) นำสู่อรหัตผล ไม่ใช่ชั้นติแบบสามัญ โดยคำว่า ชั้นติ (บาลี) มีความหมายลึกซึ้งกว่าคำว่ากษานติ (สันสกฤต)

(2) ชั้นติและกษานติ เป็นของผู้มีสัมมาทิฐิและศีลแบบพระพุทธธรรมวินัยเท่านั้น

(3) ชั้นติในเถรวาทแบ่งเป็นอริวาสนชั้นติ (สนับสนุนและคุ้มครองศีลประพฤติ)และ ตีติกขาชั้นติ (กำจัดและประหารกิเลสสังโยชน์)

(4) อริวาสนชั้นติที่ผ่านธรรมอันเป็นส่วนสุตรอบ 4 ประการจะมีศักยภาพถึงระดับสูงสุด เปลี่ยนศีลสังวรให้เป็นอริศีล เปลี่ยนอินทรีย์ผู้ปฏิบัติให้เข้มแข็งและเปลี่ยนเป็นตีติกขาชั้นติได้

(5) ชั้นติแบบอริยะเป็นส่วนหนึ่งของมรรค (ปฏิสัมภิทามรรค)

(6) ชั้นติแบบอริยะคือจุดเชื่อมระหว่างบารมีกับมรรค

(7) ผลของอริวาสนชั้นติส่งผลให้ไกลถึงสวรรค์และชั้นพรหมได้

(8) ผลของตีติกขาชั้นติที่ทำงานร่วมกับอนุโลมชั้นติ ส่งผลให้บรรลุอุปริยมรรคอุปริยผลในปัจจุบัน

(9) อริวาสนชั้นติเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยรักษาพระวินัยให้เคร่งครัด ทำให้เกิดอริศีล อริจิต และอริปัญญา เพื่อการบรรลุธรรม

(10) ชั้นติในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในเถรวาทและมหายานคืออริวาสนชั้นติ

(11) ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกเป็นพระอริยสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้อย่างเสรี เป็นไปตามทิฐิ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจและสังขารทั้งหลาย

(12) ชั้นติแบบอริยะในวินัยประพฤติที่เคร่งครัด (คตปัจจาคตวัตร) สามารถทำให้บรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในปัจจุบัน โดยเชื่อมโยงกับบุญที่เคยทำมาก่อน (บุพพโยคอาจารย์)

(13) คตปัจจาคตวัตร ส่งผลให้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าหรือตายแล้วบรรลุอรหัตผลที่สวรรค์หรือถ้าเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นชิปปาบุคคล บรรลุธรรมเบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า

(14) ชั้นติแบบอริยะที่เข้มแข็งจะเป็นชั้นติบารมีแก่ผู้ปฏิบัติ

(15) ชั้นติและอริยะเป็นเครื่องมือที่จำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งยวดของการบำเพ็ญบารมีทุกบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้งในเถรวาทและมหายาน

(16) กษานติ หรือชั้นติในมหายาน มี 3 ชั้น คือโฆชนุกาษานติ อนุโลมิกกาษานติ อนุตปัตติกธรรมกาษานติ

(17) ชั้นติ (กษานติ) ทั้ง 3 ชั้นในมหายานสอดคล้องกับหลักปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ตามหลักการของเถรวาท

(18) อริวาสนชั้นติ ทำให้พระโพธิสัตว์ได้เข้าและเลื่อนชั้นในโพธิสัตว์ภูมิ

(19) ชั้นติแบบอริยะสามารถนำไปสู่จุดหมายคือการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้

(20) ชั้นติแบบอริยะเป็นคุณธรรมสากลของโพธิสัตว์และอริยสาวก แม้จะแตกต่างกันเป้าหมาย (โพธิญาณ vs วิปัสสนาญาณ) แต่ใช้ชั้นติเป็นฐานร่วมของการก้าวข้ามอุปสรรค

(21) ชั้นติแบบอริยะแปรทุกข้อให้เป็นปัญญา

- (22) ขันติคือพื้นฐานของการดำรงสติเมื่อถูกทดสอบ
- (23) ขันติสอนให้ยอมรับความจริง เห็นสังขารความจริง ทำให้ไม่หนีความจริงแม้ถูกรบกวนให้เกิดทุกข์ ซึ่งนำไปสู่การเห็นธรรมที่ปรากฏอย่างแท้จริง
- (24) ขันติช่วยให้เข้าใจทุกข์ ไม่ใช่แค่ทนทุกข์ ขันติสอนให้เปิดใจ ผ่านโยนิโสมนสิการให้เห็นว่าทุกข์เป็นธรรมดาแห่งโลก และกลายเป็นสิ่งที่ช่วยให้จิตเติบโต
- (25) ขันติแบบอริยะคือหนทางที่ช่วยรักษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน
- (26) ขันติแบบอริยะนี้ไม่มีในศาสนาอื่น มีแต่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- (27) ขันติแบบอริยะเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดเพื่อบูรณาการในทุกสรรพสิ่งและในชีวิตประจำวัน เพื่อผลลัพธ์ที่ดีที่สุด เพราะผู้มีขันติแบบอริยะย่อมมีสัมมาทิฐิ มีศีลงาม ไม่เบียดเบียนทำลายคนอื่น และสิ่งแวดล้อม รู้พอเพียง ไม่โลภในสิ่งที่เกินคุณธรรม รู้รักษาความดีและสิ่งที่ดีต่อส่วนรวม รู้จักสร้างสรรค์นำความเจริญมาให้ชุมชน สังคม ฯลฯ

บทสรุป

ขันติในพระพุทธศาสนาในเถรวาท ไม่ใช่เพียงคุณธรรมเชิงศีลธรรม แต่เป็นองค์ประกอบของมรรค โดยสัมพันธ์กับอริยมรรคมีองค์ 8 อย่างใกล้ชิด เพื่อการบรรลุเป็นอรหันตสาวก ในฝั่งของมหាយานพระโพธิสัตว์วินดิกษานติ (อดทนอดกลั้น มีอดสาหะบากบั่นพากเพียร) บำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค ทำกิจในโพธิปักขิยธรรม 37 ประการจนเคยชิน พร้อมกับการบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์และช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยากด้วยความเมตตากรุณา และด้วยปัญญาอันชาญฉลาดในอุบายกุศล (อนุโลมิกิกษานติ) ที่ได้จากการพัฒนาปรัชญา (ปัญญา) มาแต่ละชั้นภูมิ เลื่อนชั้นในโพธิสัตว์ภูมิ และเมื่อบารมีเต็มบริบูรณ์ องค์บารมีธรรมทุกประการจะรวมส่งให้กษานติ (โฆษนุคากษานติ + อนุโลมิกิกษานติ) แสดงผลอนุปัตติกรรมกษานติ คือเข้าสู่บัลลังก์แห่งการตรัสรู้ บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณและสำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ขันติเป็นคุณธรรมที่ลึกซึ้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหាយาน โดยเป็นทั้งเครื่องมือและผลของการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ในเถรวาทอริวาสันขันติ และ ตีติกขาขันติ สนับสนุนการรักษาศีลและการละกิเลส นำไปสู่อรหัตผล ในมหายาน ขันติ (กษานติ) มีสามระดับ เป็นระดับของการนำไปสู่การสร้างบารมีที่นำพระโพธิสัตว์สู่การตรัสรู้และการโปรดสรรพสัตว์ สรุปได้ว่าขันติแบบอริยะเชื่อมโยงสัมมาทิฐิ ศีล สติและปัญญา เป็นพลังที่เปลี่ยนทุกข์ให้เป็นปัญญา และสร้างสันติสุขทั้งในระดับบุคคลและสังคม การวิจัยนี้ยืนยันว่า ขันติในพระพุทธศาสนาทั้งในเถรวาทและมหายาน คือจุดเชื่อมต่อ (สะพาน) ที่นำผู้ปฏิบัติสู่การหลุดพ้นและการรู้แจ้งในทุกเส้นทางของพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไปในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1.1. ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่อง “เทคโนโลยีช่วยเพิ่มหรือลดความสามารถในการฝึกชั้นดีในยุคดิจิทัลได้อย่างไร” เพื่อศึกษาแนวโน้มการใช้สมาธิผ่านแอปพลิเคชันหรือเครื่องมือดิจิทัลว่ามีอิทธิพลต่อความอดทน (ชั้นดี) ของผู้ปฏิบัติหรือไม่ และส่งผลต่อการพัฒนาไปสู่การบรรลุธรรมหรือไม่อย่างไร

1.2. ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่อง “ชั้นดีในกลุ่มผู้ปฏิบัติที่มีความหลากหลายทางเพศและอัตลักษณ์เพื่อเส้นทางจิตตภาวนา ด้วยพุทธภักดี” แนวทางการฝึกชั้นดีในกลุ่มผู้ปฏิบัติที่มีความหลากหลายทางเพศและอัตลักษณ์ เปรียบเทียบว่ามีประสบการณ์ในการฝึกชั้นดีที่แตกต่างจากกลุ่มอื่นหรือไม่ เนื่องจากอาจเผชิญกับความท้าทายทางสังคมและความท้าทายเหล่านี้ส่งผลต่อประสบการณ์ชั้นดี เพื่อเส้นทางบรรลุธรรมอย่างไร

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1. เสนอให้มีการศึกษาชั้นดีในบริบท จิตวิทยาเชิงพุทธ โดยเฉพาะการเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่อง RESILIENCE หรือ EMOTIONAL REGULATION ในจิตวิทยาสมัยใหม่ เพื่อค้นหาจุดร่วมและแนวทางบูรณาการ

2.2. ควรจัดอบรมหรือกิจกรรมทางธรรม ที่เน้นชั้นดีในฐานะ “เครื่องมือแห่งการเห็นธรรม” ให้กับบุคคลทั่วไป โดยเฉพาะในกลุ่มที่กำลังเผชิญกับทุกข์หรือความเครียดทางจิตใจ เพื่อให้สามารถเข้าใจทุกข์อย่างมีสติและปล่อยวางได้

เอกสารอ้างอิง

- นัฏฐกานต์ ชัดดีโยทัยวงศ์. (2568). การตีความเรื่องชั้นดีที่ส่งผลต่อพฤติกรรมทางสังคม. *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์* ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน).
- พระนาคคารขุน. (2566). *คัมภีร์ศีลธรรมปุณฺธิกรสูตร* ฉบับแปลจากต้นฉบับจีนเป็นไทยโดยพระโสภณวชิราภรณ์ (ไสว โชติโก) และคณะ ฯ แปลจากต้นฉบับจีน. พระศีลธรรมปุณฺธิกรสูตรพร้อมพระสูตรปริวาร ฉบับสมบูรณ์ ของพระมหาปิฎกโกโทหรือดำเจิ้งจั้ง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระติปิฎกาจารย์กumarชีวะ. (2564). *วัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร*. แปลโดย พระมหาอานนท์ อานนโท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธรังษี.
- พระพรหมบัณฑิตและคณะ. (2561). *พรหมพระไตรปิฎกฉบับสากล: วิถีธรรมจากพุทธปัญญา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพุทฺธโมสเถระ. (2560) *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 10 กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด
- พระมหาวิชาญ กำเหนิดกลับ. (2549). การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โพธิจรยยาวตาร. *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสันสกฤตศึกษา*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก. (2549). การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหายานสูตรลังการ. *วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิตสาขาสันสกฤตศึกษา*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (2551). *มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า*. กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปัญญา). (2560). *คัมภีร์มหายานลัทธิเต๋าสูตร*. กรุงเทพมหานคร:

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
พระสมศักดิ์ กิตติธมฺโมและสุธี แก้วเขียว. (2021). ศึกษาหลักธรรมและการบรรลุลหิตของพระฝัก
คุณะ. *วารสาร มจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์* ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม
2564).
- ภัทรพล น้ำใจสุข. (2560). แนวคิดและรูปแบบการปฏิบัติเพื่อความเป็นโสดาบันในพระพุทธศาสนา
เถรวาท. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร* ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2560).
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ละอองดาว นนทะสร. (2561). การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์รัตนโคตรวิภาค มหายนโตนตรตันตรศาสตร์.
ดุขฎิณีพนธ์ปรัชญาดุขฎิณีบัณฑิต สาขาสันสกฤตศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.
- เสถียร โพนินันทะ. (2506). *วิมลเกียรติคุณเทสสุตร*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- แสง มนวิฑูร. (2512). *คัมภีร์ลลิตวิสูตร: พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน*. กรุงเทพมหานคร: กรม
ศิลปากร.
- Agrawal, Mansi. (2021). *Patience and Forgiveness: The Meaning of Kṣānti (Pali: Khanti) in the Mahābhārata and the Pali Canon*. PhD diss., Yale University.
- Gyatso, Tenzin. (2005). *Essence of The Heart Sutra: The Dalai Lama's Heart of Wisdom Teachings*. Massachusetts: Wisdom Publications.
- Wakefield, Alex. (2021). Freedom From Hatred: The Role of Khanti in Complementing the Work of International Humanitarian Law (IHL)". *Contemporary Buddhism: An Interdisciplinary Journal*. 22(1-2): 281-298.
- Prebish, Charles S. (2002). *Buddhist Monastic Discipline: The Sanskrit Prātimokṣa Sūtras of the Mahāśālistikā and Mūlasarvāstivādin*. (2nd ed.). Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Harvey, Peter. (2000). *An Introduction to Buddhist Ethics*. New York: Cambridge University Press.
- Keown, Damien. (2003). *Buddhism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Sasaki, Genjun H. (1958). Khanti, Kanti, Ksanti. *Journal of Indian and Buddhist Studies*. 7(1), 354-359.
- Suzuki, Daisetz. (1978). Trans. *The Lankavatara Sutra: A Mahayana Text*. Boulder: Prajna Press.